

ВОЛОДИМИР БІРЧАК ЯК ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.09(477.87):929В.Бірчак

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).91-97](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).91-97)

Хороб С. Володимир Бірчак як історик літератури; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті досліджено літературознавчі погляди молодомузівця Володимира Бірчака (1881–1952), що оприявлені в його науковій історико-літературній праці «Літературні стремління Підкарпатської Русі» (1921). Важливим завданням публікації є аналіз історико-літературної праці Володимира Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі» крізь призму її цінності для сучасного українського літературознавства. Як результати дослідження можна сприймати судження і доводи, задекларовані в статті про те, що досі маловідома праця молодомузівця Володимира Бірчака зберігає свою актуальність та важливість принаймні у двох аспектах: по-перше, вона розкриває історію українського письменства на теренах Закарпаття від давнини до перших десятиліть ХХ століття, а також аналізує творчість у літпроцесі незнаних чи невідомих письменників та літераторів краю; по-друге, вона органічно вписується до загальноукраїнського національного літературно-духовного явища, що не тільки збагачує його іменами творців художніх цінностей, а й робить його більш повнішим та цілісним. Звідси й новизна цього дослідження: об'єктивно проаналізовано літературознавчу працю Володимира Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі», що впродовж тривалого часу знаходилася в нашій науці про літературу у вимушеному забутті, як і її автор. Визначено її місце і роль у вивченні закарпатської гілки українського національного письменства. З'ясовано особливості й методологічні підходи Володимира Бірчака в осмисленні багатого художнього матеріалу та його аналізу. Доведено важливість літературознавчої студії в історії української літератури

Ключові слова: Володимир Бірчак, історія літератури Закарпаття, національне письменство, методологія дослідження.

Формулювання проблеми. Про творчу постать Володимира Бірчака (1881–1952) здебільшого відомо як про автора історичних повістей «Василько Ростиславович» (1922), «Володар Ростиславович» (1930), «Проти закону» (1936), «Велика перемога» (1941), а також збірок середньої і малої прози – «100.000» (1913), «Притчі» (1931), «Золота скрипка» (1937), «Кар'єра» (1943). Водночас він знаний як один із представників літературного угруповання галицьких модерністів «Молода муза», який був редактором журналу «Світ», навколо котрого зосереджувалися молоді поети, прозаїки, драматурги. Також відомо, що його творчість зчаста критикував Іван Франко, називаючи його прозу такою, що «нікого не гріє і не студить». Чи мав рацію в цьому Іван Франко? Можливо, у тому сенсі, що його оповідання та повісті «були модерністичними тільки умовно – вони були написані, мабуть, під модернізм», котрий аж ніяк не відповідав письменницькій природі Володимира Бірчака. Очевидно, що його прозові твори радше треба було сприймати як епічні спроби відобразити історичні реалії Галичини і в такий спосіб пробудити в читача пізнавальну зацікавленість до «отчого краю», торкаючись його виховних рефлексій. На переконання «молодомузівців» (Василя Пачовського і Петра Карманського), такі твори з виховним потенціалом також мали право на життя, хоча й зауважили вони, що проза Володимира Бірчака має більш «громадські цілі», аніж «художньо-мистецькі завдання». То вже в наш час дослідниця Сніжана Новак у своїй кандидатській дисертації «Творчість Володимира Бірчака 20–40-х років ХХ століття в українському літературному процесі» (Івано-Франківськ, 2008) докладно проаналізує всю прозову спадщину письменника, її ідейно-образні та сюжетно-компози-

ційні особливості в контексті не лише галицького, а й всеукраїнського літературних процесів перших десятиліть нового століття. Отже, буде докладно з'ясовано, як художні досягнення прозаїка, так і його творчі прорахунки.

Аналіз досліджень. Загалом про творчість Володимира Бірчака на сьогодні маємо доволі скупі бібліографію, серед якої можна виокремити статті Луки Луціва (Л. Гранічки) «Володимир Бірчак. Володимир Ростиславович: історична повість з ХІ віку» (ЛНВ.Ч. 12. –1923. С. 374), Володимира Гнатюка «Літературні стремління Подкарпатской Русі» (ЛНВ.Ч. 1. 1922. С. 86), Петра Карманського «Володимир Бірчак» (Українська богема. Львів, 1936, С. 58–60), а також праці Сніжани Новак, Олекси Мишанича, Наталії Ребрик. Остання, до речі, чимало доклалася, щоб у закарпатському видавництві «Гражда» були перевидані деякі твори Володимира Бірчака, а разом із Ужгородським національним університетом та науково-дослідним інститутом україністики імені Махайла Мольнара підготувала монографію «Література народоцветва і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ століття» (Ужгород, 2007), у якій досліджено літературно-художній процес, про котрий почасти пише в своєму науково-популярному нарисі (радше підручнику) «Літературні стремління Підкарпатської Русі» Володимир Бірчак.

Ми ставимо собі за мету розкрити методологічні підходи в аналізі багатого письменства від давніх часів до початку 1939 року, тобто до початків «советизації» краю. Свідомо обмежимося значеною працею автора, тим паче, що дослідники ні творчості Володимира Бірчака, ні літературного процесу на Закарпатті перших десятиліть початку ХХ століття ще не розглядали її у своїх літерату-

рознавчих студіях зусібно, а лише обходилися певними згадками про неї, як і про наукові інтенції «молодомузівця» загалом. Тим часом, окрім цієї суто навчально-наукової розробки, Володимирові Бірчаку належать студії про ритміку «Слова о полку Ігоревім» (1926), про зв'язок візантійської церковної пісні з образною системою «Слова о полку Ігоревім» (1927), про поетичну творчість Ю. Боршоша-Кум'ятського (1934) тощо. Якщо зважити, що перше видання «Літературних стремлінь...» вийшло друком ще 1921 року з допомогою Ужгородської «Просвіти», а друге – у 1937 році в Ужгородській друкарні «Школьная помощь», то можна цілком природно сприймати й інші його літературознавчі праці, припускаючи, що саме в проміжку 20–30-х років він, крім художньої, також звертався і до наукової творчості. І саме цей проміжок часу в площині літературознавчій виявився для нього чи не найуспішнішим.

Основоположними методами дослідження у статті є конкретно-історичний та аналітичний.

Виклад основного матеріалу. Нині, коли 1993 року було факсимільним способом в Ужгородському видавництві «Карпати» знову (втретє) передруковано навчальний посібник «Літературні стремління Підкарпатської Русі», зацікавлення Володимиром Бірчаком як літературознавцем відчутно зросло. Одразу виникла спроба проаналізувати його навчально-наукову студію з подібними історіями нашого національного письменства, написані здебільшого в умовах української еміграції (1920 року Володимир Бірчак перебрався зі Львова до Відня, а відтак – до Ужгорода, де прожив аж до 1939 року). Справді, його науково-популярний нарис «вписується» до переліку авторів історії української літератури, що донедавна майже були невідомими не лише для широкого читацького загалу, а й для фахівців-філологів.

І все ж «Літературні стремління Підкарпатської Русі» різняться від інших аналогічних видань: насамперед своїм об'єктом вивчення (він, звичайно, більш локалізований), своїми методологічними підходами в аналізі ідейно-естетичних явищ літературного процесу на Закарпатті від найдавніших часів до середини 30-х років ХХ століття (вони здебільшого зв'язані з історико-суспільними та національно-культурними чинниками творчого побутування письменників краю). Виходячи з таких засад, Володимир Бірчак відповідно структурує свою літературознавчу працю. Передовсім він здійснює поділ історії літератури Закарпаття на три важливі доби.

Перша хронологічно означена XI–XVI століттями, коли письменство краю розвивається під абсолютним впливом Сходу – Візантії, Болгарії, Сербії, інших східно-південних релігійно-культурних центрів. Написані й усні твори того часу мали здебільшого релігійно-християнське спрямування й оформлялися староукраїнською мовою з явною чи з менш помітною домішкою церковнослов'янщини.

Друга доба настає після відчутного зменшення впливу Сходу і посилення (через релігію, куль-

туру, освіту та інші гуманістичні цінності) впливу Західної Європи, що припадає на другу половину XVI – кінець XVIII століть. Сюди Володимир Бірчак додає й політичні причини: залежність українських земель від Польщі, що історично зумовлено взаємозв'язками між польською та закарпатською культурою і літературою.

І, нарешті, третя доба в розвитку письменництва краю пов'язується передовсім з явищами та процесами загальноукраїнського характеру, що мали значний вплив на формування власне національного складника творчості місцевих поетів, прозаїків і драматургів. Володимир Бірчак зміну цієї доби прив'язує до появи на східноукраїнських теренах питомо українських за духом і спрямуванням літературних творів. І насамперед славнозвісної «Енеїди» (перелицьованої) Івана Котляревського, тобто від її видрукування 1798 року й «зачинається третя доба української літератури» на Закарпатті і «сягає до сьогодні» [Бірчак 1993, с. 9]. Власне, з того часу, коли в 1919 році цей край, що йменувався Підкарпатською Руссю, було приєднано до Чехословацької республіки.

На переконання Володимира Бірчака, саме відтоді й «зачинається відродження народної літератури в мові і в молитвах», хоча й зустрічаються ще «відгомони давньої доби» (поодинокі автори наближають свої твори в мовному оформленні до церковнослов'янщини, або й «пишуть сумішню (язичієм) усіх мов – української, російської й церковнослов'янської».

Проте в цілому «народна мова, здобувши собі раз горожанські (світські. – С.Х.) права в письменництві, задержить вже ці права, як це сталося в Україні, в сусідній Галичині й Буковині» [Бірчак 1993, с. 11]. Зважмо на те, що здійснена періодизація історії літератури Закарпаття Володимиром Бірчаком цілком відповідала тому рівневі знань про цей український край, якого було досягнуто на час написання ним своєї літературознавчої праці. Зрозуміло, що її автор глибоко опрацював наявну на тоді художню й літературно-критичну базу, архівні матеріали, сам багато вивчав і осмислював не лише з українського, а й з європейського письменницького досвіду, внаслідок чого, як справедливо зауважує Олекса Мишанич, «виробив переконливу і струнку концепцію літературного розвитку Закарпаття, ввівши його письменництво в загальноукраїнський контекст» [Мишанич 1993, с. 192].

При цьому треба зазначити й те, що в огляді історії літератури Закарпаття, її періодизації, етапів її розвитку і найважливіших проблем творчого побутування Володимир Бірчак мав авторитетних попередників – Івана Франка, Михайла Драгоманова, Володимира Гнатюка, Василя Лукача, Павла Феєрчака, Григорія Стрипського та ін. Однак саме він, по суті, першим систематизував багатий художній і літературно-критичний матеріал, сумлінно почерпнутий із культурно-мистецького життя краю впродовж багатьох століть, першим упорядкував його в історико-літературному плані і подав у доступній формі (мова і виклад матеріалу впадають

у вічі насамперед) для широкого читацького загалу. Не забуваймо при цьому, що колишній доцент Кам'янець-Подільського українського державного університету, Володимир Бірчак, переїхавши на постійне проживання до Ужгорода, тривалий час працював у шкільному відділі Земського уряду, вчителем місцевої руської гімназії, а також розгорнув навчальну й педагогічну діяльність: видав ряд українських хрестоматій для середніх шкіл, працював в управлінні «Просвіти», редагував тижневик «Народ» і газету «Українське слово». Доречно зазначити, що про вчительство і дрібну інтелігенцію Закарпаття Володимир Бірчак написав повість «На нових землях».

Однак повернемося до праці літературознавця «Літературні стремління Підкарпатської Русі» і виокремимо ще й таку її характерну рису. Дослідник у кожному з означених періодів розвитку закарпатського письменництва визначає якісь домінуючі художні явища, що так чи так були зв'язані з історико-суспільними процесами, культурно-духовними традиціями й тенденціями, врешті, з окремими ідейно-естетичними з'явами у творчості письменника чи групи художників слова. Така, сказати б, об'ємність його дослідницької методи дозволяє Володимирові Бірчаку побачити панорамність літературного процесу на Закарпатті. До цього він додає переконливі факти релігійного, шкільницько-освітнього та мовного характеру.

Відтак в аналізі ним перших двох періодів розвитку історії української літератури в краї, як казав Василь Пачовський «Срібної землі», він раз по раз акцентує увагу на особливостях релігійно-християнського життя закарпатців, на їх прагненні до європейських освітніх вишколів, у яких брали участь релігійні та громадські діячі Мануїл Ольшавський, Макарій Шугайда, Арсеній Коцак, Андрій Бабчинський. Водночас Володимир Бірчак доводить, що активність у такому житті сприяла народженню рукописних учительських евангелій, друкованих збірників оповідань, полемічних та літописних творів (один із найдавніших тут Гукливський літопис чи збірник релігійних віршів «Богогласник»).

Загалом ці два періоди розвитку закарпатського письменництва чи не найґрунтовніше вивчені автором підручника «Літературні стремління Підкарпатської Русі», бо, окрім загальних (оглядових) нарисів у цьому, тут ще й додано нариси, мовити б, портретні, приміром, творчість Николи Теодоровича, Йоанікія Базиловича, Івана Фогорашія, Василя Довговича, Михайла Лучкая. Кожному з них Володимир Бірчак дає влучну характеристику, визначаючи при цьому ідейно-естетичні особливості його художніх творів та їх місце й роль у закарпатському літературному процесі давніх років, а також, що дуже важливо, їх виразно національне наповнення – тематичне, образне, сюжетне – і перевагу в них народної мови, що буде близька й зрозуміла мешканцям краю. Володимир Бірчак переконливо доводить послідовність використання рідної мови у творах письменників Закарпаття різних періодів. Тож у так званій «латино-руській добі» таке мов-

не осереддя лише починало утверджуватися через твори Василя Довговича, Михайла Лучкая та ін., у «руській церковнослов'янській» добі відродилося завдяки творам Олександра Духновича, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Євгена Фенцика та ін., а в «новій» добі розвинулося («аж до зближення з народною мовою») у творчості Юрія Жатковича, Гіядора Стрипського й особливо Августина Волошина.

І насамкінець, третій період розвитку літератури Закарпаття, що його Володимир Бірчак означив, як період «підкарпатського писемництва по перевороті», тобто після приєднання краю до Чехословацької республіки 1919 року. Він доволі непростий у своєму розвитку, адже зіткнулися різні «стремління» авторів, прямо протилежні тенденції в історії літератури. З метою докладного відтворення цих «стремлінь» варто звернутися до розмислів Володимира Бірчака, цитуючи його текст без будь-яких коригувань: «Русска література опирається і завжди покликається на традицію XIX віку, коли писали поодинокі автори не народною мовою, а будь-то церковнослов'янською або російською, або сумішкою тих обидвох. Ця література опирається на твори Олександра Духновича, Олександра Павловича, Івана Сильвая (Уріла Метеора), Юлія Ставровського (Попрадова), Євгена Фенцика (Владіміра) та ін.

Українські письменники теж покликаються на традицію XVII, XVIII і початку XIX віку <...>, де й знаходиться цілий ряд творів, головню релігійних поучень, які були написані мовою народною. Правда, ця мова XVII і XVIII віку була з домішками мадяризмів, словакизмів та полонизмів – але висока ідея присвічувала авторам, що уживали тієї мови – бути зрозумілим найширшим верствам народу, дійти до всіх сердець. І з початком XIX віку знаходять українські письменники твори, які під впливом слов'янського відродження зближались до народної мови як Михайло Лучкай <...>, Фогорашій та Довгович. Коротко перед війною (Першою світовою. – С.Х.) виступили знов Стрипський та Волошин» [Бірчак 1993, с. 156].

У цьому місці викладу свого історико-літературного матеріалу Володимир Бірчак приходять до таких цілком логічних й аргументованих висновків: хоча ці «стремління» й опиралися на традиції минулого, однак кожне з них мало в собі «свої підпори». Перше зберегло традиції «святої непорушності», од якої годі було в чомусь відмовитися, друге, ґрунтуючись на природньому прагненні народу «творити літературу в мові, якою говорить, яку розуміє» [Бірчак 1993, с. 156]. При цьому літературознавець зауважує, що різниця між цими двома «стремліннями» не лише в мові, якою пишуть письменники, а й у провідних мотивах їх творів і демократичності такого письменства загалом. «Так звані руські письменники менше опрацьовують місцеві мотиви, в них і особи з околиць Мукачевя й Хусту говорять бесідою Москви» [Бірчак 1993, с. 157], – справедливо зазначає Володимир Бірчак. За такої чіткої позиції автора підручника дещо дивним видається-

ся включення ним підрозділу «Руська лірика» до сторінок «Літературних стремлінь Підкарпатської Руси» з її явними, як сказали б сьогодні, «промисковсько-шовіністичними» орієнтирами. Адже основний пафос цієї науково-навчальної книжки, головне «стремління закарпатського письменництва» – виразно проукраїнські. Можна припустити, що тут радше відбулося суто авторське прагнення до об'єктивного висвітлення літературного процесу 20–30-х років ХХ століття на Закарпатті, у якому творчо побутовували і такі художні сили, що орієнтувалися винятково на Росію. Однак, хай там як, тут аж ніяк не проступає свідомо суб'єктивне бажання накинути бодай якусь тінь на домінантне «стремління» всієї літератури краю.

Саме в цьому останньому розділі свого підручника Володимир Бірчак своєрідно вивершує огляд поезії, прози, драматургії і літературної критики, що переконливо доводить одвічні прагнення письменників краю. «За ці два десятиліття активного політичного і культурно-національного життя, – пише Олекса Машанич, – Закарпаття повністю ввійшло до контексту загальноукраїнської культури» [Машанич 1993, с. 237] Автор «Літературних стремлінь Підкарпатської Руси» через аналіз письменницьких постатей і їх творів показує цей невтримний і поступальний процес. Він вибудовує його на зрізі родових і жанрових ознак закарпатського письменництва 20–30-х років ХХ століття, виокремлюючи в кожному з них знакові постаті художників слова. Так, в підрозділі «поезія» – це Василь Гренджа-Донський, Юрій Боршош-Кум'ятський, Зореслав (Степан Сабол), Микола Рішко, Миколая Божуківна, Федір Могіш, у підрозділі «проза» – Лукач Дем'ян, Василь Гренджа-Донський, Юрій Станинець, у підрозділі «драма» – Августин Шерегії, Ірена Невицька, Сіон Сильвай, Августин Волошин та ін. Що правда, як це характерно для будь-якого огляду, Володимир Бірчак водночас подає в них здебільшого прізвища письменників та їх твори без належного заглиблення в їх художні засновки та особливості. Така описовість не дає повноцінної картини розвитку того чи того літературного жанру, його творчого побутування в літпроцесі принаймні до 1939 року. Власне, цією датою літературознавець завершує написання своєї історії художнього письменництва Закарпаття.

Доречно зауважити, що саме в той час (у березні) фашистська Угорщина окупувала цей край і книжка «Літературні стремління Підкарпатської Руси» була негайно знята із вжитку й вилучена як підручник у шкільній освіті Закарпаття. Заборонена вона була і в радянські часи, очевидно, за виражені в ній проукраїнські «стремління» письменства краю, що аж ніяк не заважало офіційному літературознавству «запозичувати» з неї фактографічний матеріал, багаті роздуми, систематику й аналітику автора, а його послідовно звинувачували в «українському буржуазному націоналізмі» та «примітивізмі суджень».

Як приклад цієї невідповідності й ідеологічної упередженості щодо окремих письменницьких

постатей, поданих у книзі Володимира Бірчака, можуть слугувати його рядки, приміром, про творчість Василя Гренджі-Донського. На переконання автора, він «досить плідний та всесторонній письменник, що – очевидна річ – відбивається на формі та змісті його творів. В перших літературних творах автора переважала лірика, опісля лірична епіка, доки в останніх часах не звернувся автор цілковито до епіки» [Бірчак 1993, с. 158]. Отже, такий цілком справедливий висновок про художню еволюцію поета, прозаїка й драматурга Василя Гренджі-Донського дослідник зробив із глибокого аналізу його збірок «Квіти з терном», «Золоті ключі», «Шляхом терновим», «Китиця квіток», «Тобі, рідний краю», «Тернові квіти полонини», що ввібрали в себе ліричну поліфонію мотивів та образів, а також епічних книг «Оповідання з Карпатських полонин», «Назустріч волі», «Нема набоїв», «Ілько Липей – карпатський розбійник» та ін. За словами Богдана Романенчука, Гренджа-Донський був для Закарпатської України тим, чим для Наддніпрянщини був І. Котляревський, для Галичини Шашкевич з двома іншими членами Руської трійці, а для Буковини О.Ю. Федькович... Він був справжнім батьком нової, української змістом і формою, літератури народною мовою і батьком національного відродження українського Закарпаття... [Романенчук 1990, с. XI]

Володимир Бірчак в іншому закарпатському художнику слова Юрієві Боршош-Кум'ятському як домінуючі в його поетичному світі виокремив «два основні мотиви – красу природи й суспільно-патріотичні мотиви» [Бірчак 1993, с. 163], що характерні для його поетичних збірок «Весняні квіти», «З мого краю», «Країна моя» та ін. Так, у рецензії на останню збірку (див. Бірчак В.Ю. Боршош-Кум'ятський «Країна див»). *Українське слово*. 1934. 10 травня. С. 2–3) літературознавець, поставивши питання про способи втілення злободенних соціальних тем у поезії, нагадав, що «поняття горе, голод, терпіння, кривда і так далі – все це абстракти, поезія має їх нам представити образowo» [Бірчак 1934, с. 2]. Критик заявляє, що авторові збірки не робить честі те, що він «вибирає з душі бідака найбільш несимпатичну, найбільш темну струну і на ній грає, думаючи, що саме то є соціальна поезія. Цією темною струною – ненависть до здобутків культури» [Бірчак 1934, с. 2]. А вже в книжці «Літературні стремління Підкарпатської Руси» (1937) В. Бірчак схвально відзначає, що Боршош-Кум'ятський «в новіших поезіях шукає нових висловів і тим стає в ряди модерних поетів» [Бірчак 1993, с. 163].

Те, що ця еволюція була не стихійним, а глибоко осмисленим, цілеспрямованим рухом, опосередковано підтвердив і сам Ю. Боршош-Кум'ятський. Характеризуючи літературний процес на Закарпатті 30-их років, активним учасником якого був, поет відзначав: «Коли хтось приглянеться ближче нашим літературним осягам, еволюції нашої поезії в останніх роках і коли зробить оцінку теперішньої творчості, порівнюючи теперішню з передвоєнною, той мусить признати новий рух, народжений з почуття і національного духу, нову музику, нові моти-

ви, нову гармонію, що дзвенить із життям нашого світу» [Боршош-Кум'ятський 1934, с. 3].

Уже в збірці «В Карпатах світає», що побачила світ у празькому видавництві «Пробоем», відчутно зростає майстерність поета, а соціальна проблематика поступається місцем національній. У центрі збірки – імпресіоністично забарвлена пейзажна лірика з психологічним підтекстом. Зачарований красою Карпат, мальовничими пейзажами околиць гірського Рахова, Ю. Боршош-Кум'ятський стає «малярем-імпресіоністом, митцем барв, їхніх переливів і відтінків, контрастів і гармонії» (Володимир Бірчак).

Безперечно цінними для майбутніх дослідників літературно-художнього процесу на Закарпатті у 20–30 роках ХХ століття стануть міркування (хай і висловлені, втім, мимохіть) Володимира Бірчака про розвиток прози й драматургії краю. Так, в оповіданнях Лукача Дем'яна із сільського побуту («Чорт на весіллі», «Відьма») виокремлюються ті, що були написані автором на основі народних повір'їв, легенд, інших фольклорних зразків. Реальна і фантастична оповідність органічно поєднані письменником у нехитрих сюжетах. Від такого сполучення двох епічних площин, як зауважує Володимир Бірчак, стиль письменника стає «цвітистий, красний і багатолікий», «широ відчутний в описах природи» [Бірчак 1993, с. 179]. За спостереженнями дослідника, це були твори етнографічного реалізму, позначені романтичним зацікавленням стихією закарпатського фольклору та зверненням до живої народної мови. Володимир Бірчак цілком слушно відзначив їх зв'язок із періодом зародження нової літератури на Наддніпрянщині, а також доводить, як від такої манери письма Лукач Дем'ян порівняно «швидко переходить до реалістичної».

Досі зберігають свою наукову цінність й інші розмисли Володимира Бірчака з його книжки «Літературні стремління Підкарпатської Русі», скажімо, про те, що творчість прозаїка і драматурга Ірени Невицької переконливо демонструє вміння письменниці розширювати горизонти своїх художніх обсервацій: від зображення подій і характерів з селянського життя та робітничого побуту (оповідання «Буря», «Сирена») до колізій з життя духовенства та інтелігенції (збірка оповідань «Дарунок» й особливо історичний роман «Правда побідила»). Її драми «Огонь» та «Радості майстра Філардіна» збагачували репертуар театру в Ужгороді [Бірчак 1993, с. 183]. А в оповіданнях початуючого автора Юрія Станиця – учня Василя Пачовського – «Дарунок Миколая», «Нова шапка» Володимир Бірчак зумів розгледіти «впливи В. Стефаніка» й передбачити народження справді талановитого «творця малої прози» [Бірчак 1993, с. 180]. І як тут не згадати висновку вже сучасного дослідника Олекси Мишанича про те, що саме в цей час «формується своя, закарпатська школа новели» [Мишанич 1993, с. 242]. А щодо великих жанрових форм, то мав рацію Володимир Бірчак, коли пов'язував їх розвиток із такими творчими постатями, як Василь Гренджа-Донський, Юрій Станинець, Ірена Невицька, подальша

художня доля яких справдила сподівання автора «Літературних стремлінь Підкарпатської Русі».

Аналізуючи драматичні твори Василя Гренджи-Донського («Сотня Мочаренка»), Августина (Юрія) Шерегія («Нова генерація»), Августина Волошина («Маруся Верховинка»), Володимир Бірчак справедливо (зважаючи на тодішню суспільно-національну ситуацію) виокремлює і порівнює п'єси української та русофільської орієнтацій. На його переконання, ідейна безґрунтовність визначила маргінальний характер драматичного мистецтва краю, внаслідок чого в таких творах доволі часто нежиттєвими були конфлікти, виявилось провінціально-мислення, врешті, надуманість проблематики й схематичність характерів (приміром, у п'єсах Антонія Бобульського «Чиї доляри?», «Уйко із Америки», «Царевич Альфонс», «Німа невіста»). Відтак Володимир Бірчак пов'язував надто скромні збутки «русских» драматургів із проблемою мови: «Українські автори «Підк (арпатської) Русі» уживають одної і тої самої мови в драмі, що і в ліриці, і в оповіданнях. В гіршій ситуації драматурги, що причисляють себе до русского напрямку. В ліриці мають вони відносно ще найчистішу мову, але в драмі вони вже не можуть уживати чистої російської мови, бо їх не зрозуміли б на селі, тому уживають місцевої української мови з домішкою церковнослов'янщини й російщини, ба й чещини (чехізмів. – С.Х.), внаслідок чого витворився спеціальний волапок, піде в світі не уживаний, – не уживаний й на Підкарпатській Русі в жадному роді письменства» [Бірчак 1993, с. 182].

І вже як остаточний висновок до всієї своєї книжки Володимир Бірчак зауважує: «Українське письменство, отже, тісно зв'язане з мовою (тут і далі розбивка автора. – С.Х.), П і д к (арпатської) Р у с и <...> Українське письменство станеться й на Русі одним висловом народнього життя, як це сталося й на інших територіях заселених українським народом» [Бірчак 1993, с. 184].

Тепер, коли крізь товщу літ до українських науковців і широкого читацького загалу праця Володимира Бірчака повернулася, можна поставити (цілком риторичне) запитання: чи міг він у таких умовах, серед яких перебував упродовж багатьох літ, написати глибше й фундаментальніше дослідження про історію розвитку художньої літератури на Закарпатті від давніх і до сьогоднішніх її часів?! Можна з певністю відповісти: навіть якби й хотів був це зробити, то не зміг би. Бо для цього він не мав достатніх умов – «видання текстів і літературознавчих та критичних розробок знаходилися в малодоступних першодруках і рукописах. Він обмежився специфічним жанром «стремління», досить повного на той час огляду, що відіграв позитивну роль в освоєнні літературного минулого краю, – зауважує в післямові до перевидання праці 1993 року Олекса Мишанич. [Мишанич 1993, с. 185–186] Та все ж книжка В. Бірчака (насправді – Бірчака. – С.Х.) «залишається першою, пристосованою до сприйняття найширшим читачем. Вона не вільна від хиб фактичного й ідеологічного планів, які су-

часний освідчений читач легко помітить і зрозуміє, та це ж не завадить їй бути й нині цікавим путівником по літературних хащах і зворотах Закарпаття в минулому» [Мишанич 1993, с. 192].

То вже пізніше з'являться історико-літературні наукові праці Юрія Балеги («Література Закарпаття двадцятих-трицятих років ХХ століття», 1962), Лідії Голомб («Федір Потушняк: Життя і творчість», 2010), Олекси Мпшанича («Про літературний рух на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст.», 2002), Михайла Мольнара («Доля співця полонин (Василь Гренджа-Донський», 1990), Юрія Шерегія («Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року», 1993), а також збірники художніх творів закарпатських письменників («Моя Карпатська Україно: Поетична антологія», 1992) та наукових праць про них («Українська поезія ХХ століття: літературознавчі статті, дослідження», 2004) та ін. видання, що, безперечно, доповнюють книгу Володимира Бірчака (передовсім її історико-літературний аспект) «Літературні стремління Підкарпатської Русі».

Історично склалося так, що національне відродження на Закарпатті припізналося на ціле сторіч-

чя. Відносно сприятливі умови перебування краю в складі Чехословаччини після часів тривалого угорського панування дали змогу розгорнути культурне життя, організувати періодику, шкільництво, театр, книгодрукування рідною мовою, – пише сучасна дослідниця Лідія Голомб [Боршош-Кум'ятський] і літературознавця Наталя Ребрик [Ребрик 2011].

Висновки. У 20–30-х рр. з'явилася низка визначних діячів української культури, розгорнувся могутній літературний рух. Високого рівня розвитку досягли майже всі роди і жанри художньої творчості, передусім поезія, яка у своїх кращих зразках примикає до здобутків класичної та загальноукраїнської поезії 20-х рр. і творчості митців пражської школи. Закарпатська новелістика цього періоду наближалася до рівня досягнень західноукраїнської школи української новели. Драматургія й театральне мистецтво краю не досягли загальноукраїнського чи європейського рівня, однак зробили свій значний внесок у культурний розвиток закарпатців.

Література Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. вписала яскраву і своєрідну сторінку в загальноукраїнське письменство, ставши невід'ємною частиною національної культури.

Література

1. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Факс. вид. Ужгород, 1993. 196 с.
2. Бірчак В. Боршош-Кум'ятський. Країна див. *Українське слово*. 1934. 10 травня. С. 2–3.
3. Боршош-Кум'ятський Ю. Ще про нашу літературу. *Українське слово*. 1934. 1 берез. С. 2–6.
4. Голомб Л. Літературне життя 1920–1930 рр. на Закарпатті (рукопис знаходиться в автора статті).
5. Мишанич О. Володимир Бірчак і його книжка «Літературні стремління Підкарпатської Русі». *Д-р Володимир Бірчак. Літературні стремління Підкарпатської Русі*. Факс. вид. Ужгород, 1993. С. 191–192.
6. Ребрик П. «Люби своє: Апологія чину». Ужгород: Гражда, 2011. 552 с.
7. Романенчук Б. Василь Гренджа-Донський (23.04.1887–25.11.1974). *Твори Василя Гренджі-Донського*. Видання Карпатського Союзу. Вашингтон, 1990. Друге вид. Т. 1. С. XI–XXVI.

References

1. Birchak V. (1993) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary Aspirations of Subcarpathian Rus']. Faks. vyd. Uzhhorod. 196 s. [in Ukrainian].
2. Byrchak V. (1934) Borshosh-Kumiatskyi. Kraina div. [Borshosh-Kumiatskyi. The Land of the Miracle]. *Ukrainske slovo*. 10 travnia. S. 2–3 [in Ukrainian].
3. Borshosh-Kumiatskyi Yu. (1934) Shehe pro nashu literaturu. [More about Our Literature]. *Ukrainske slovo*. 1 berez. S. 2–6 [in Ukrainian].
4. Holomb L. Literature zhyttia 1920–1930 rr. na Zakarpatti [Literary Life of 1920–1930 in Transcarpathia] (rukopys znakhodytsia v avtora statti) [in Ukrainian].
5. Myshanych O. (1993) Volodymyr Byrchak i yoho knyzhka «Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy». [Volodymyr Byrchak and His Book «Literary Trends of Podkarpatska Rus'».] *D-r Volodymyr Birchak. Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy*. Faks. vyd. Uzhhorod. S. 191–192 [in Ukrainian].
6. Rebyrk P. (2011) «Liuby svoie: Apolohiia chynu». [“Love your own: An Apology of Rank”]. Uzhhorod: Grazhda. 552 s. [in Ukrainian].
7. Romanenchuk B. (1990) Vasyl Grendzha-Donskyi (23.04.1887–25.11.1974). [Vasyl Grendzha-Donsky (April 23, 1887 – November 25, 1974)]. *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho*. Vydannia Karpatskoho Soiuzu. Vashynhton. Druhe vyd. T. 1. S. XI–XXVI [in Ukrainian].

VOLODYMYR BIRCHAK AS A LITERARY HISTORIAN

Abstract. The article examines the literary views of the young musician Volodymyr Birchak (1881-1952), which are revealed in his scientific historical and literary work «Literary aspirations of Subcarpathian Rus» (1921). The purpose of it – is to reveal methodological approaches in the analysis of rich writing from ancient times to the beginning of 1939, that is, to the beginnings of the «Sovietization» region. In addition, an important task of the publication is the analysis of the historical and literary work of Volodymyr Birchak «Literary aspirations of Subcarpathian Rus» through the prism of its value for modern Ukrainian literary studies. Therefore, the article proposes – concrete-historical and analytical as fundamental methods of research. As the results of the research, one can perceive the judgments and arguments declared in the article that the still

little-known work of the young musician Volodymyr Birchak retains its relevance and importance in at least two aspects: firstly, it reveals the history of Ukrainian literature on the territory of Transcarpathia from ancient times to the first decades of the 20th century, and also analyzes creativity in the years of the process of unknown or unknown writers and writers of the region; secondly it organically fits into the all-Ukrainian national literary and spiritual phenomenon, which not only enriches it with the names of creators of artistic values, but also makes it more complete and integral. Hence the novelty of this study: the literary work of Volodymyr Birchak «Literary aspirations of Subcarpathian Rus», which for a long time was in our science of literature in forced oblivion, like its author, was objectively analyzed. Its place and role in the study of the Transcarpathian branch of Ukrainian national literature are determined. The peculiarities and methodological approaches of Volodymyr Birchak in the understanding of rich artistic material and its analysis are clarified. The importance of the literary studio in the history of Ukrainian literature has been proven.

Keywords: Volodymyr Birchak, history of Transcarpathian literature, national writing, research methodology.

© Хороб С., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Степан Хороб – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; stepan.khorob@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7791-9643>

Stepan Khorob – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; stepan.khorob@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7791-9643>